

Léon Azoulay: euskarazko lehen soinuak (1900)

Inaxio LÓPEZ DE ARANA

Errioxako Donemiliaga Kukulako monasterioak oihartzun berezia du euskara idatziaren historian, hantxe aurkitu baitziren euskarazko lehenengo lekukotasun idatziak, hain zuzen ere, "Izioqui dugu" eta "Guec ajutu ez dugu" esaldi lausoak. Egile ezezagunarenak dira, eta latinezko testuaren alboan egindako bi ohar edo glosa baino ez dira, bi-biak X. mendekoak (974koak, zehatzago). Milurteko bat baino pitin bat geroago, anaiak, Beñat Oyharçabal euskaltzainak, Pariseko Musée de l'Homme-ko Trãn Quang Hai doktoreak eta beste zenbait-ek emandako laguntzari eskèr eskuratu ahal izan ditut nik euskaraz ditugun lekukotasun soinudunik zaharrenak. Hamabost minutuko grabaketa bat da, 1900eko Pariseko Erakusketa Unibertsalean egina, eta arriskutsua litzateke esatea hau baino zaharragorik ez dagoela aurkitzerik. Ukaezina da, ordea, hori lantegi sano gaitza dela, batez ere kontuan izanda gramofonoa garai hartantsu asmatu zela. Pentsatzekoa da, gainera, grabaketa hau eskuratzeak hamaika lan eta eragozpen sortarazi badizkigu, askoz nekezagoa izango dela ezer zaharrago aurkitzea, zenbat eta antzinakoagoa izan ikergaila, orduan eta buruhauste gehiago ekarri ohi dituelako Ikerlanak.

Harako euskal grabaketa hura bi zatitan zabaltzeari iritzi diot egokiena: batetik, CD-ROM bat¹ plazaratu dut Parisen eskuratutako euskal soinu horiekin; bestetik, grabaketak azterlana merezi zuela

---

(1) Euskarazko lehen soinuak. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2000.

irizita, artikulua bat argitaratu dut, esku artean duzuen hauxe, hain zuzen ere.

Léon Azoulay

Léon Azoulay, 1900eko Pariseko Erakusketa Unibertsalean egin ziren grabaketak bideratu zituena, barne-medikuntzako sendagilea zen, hain zuzen ere, bihotz-gaixotasunetan aditua. Gaztelaniaz bazekien. Itzulpen-lanak ere egiten zituen. Ramon y Cajal sendagile espainiarraren liburu bat frantsesera pasatu zuen: "Les nouvelles idées sur la structure du système nerveux chez l'homme et chez les vertébrés" (1895). Gainera, zenbait testu zientifiko moldatu eta laburtu zituen, beti ere gaztelania sorburu-hizkuntza eta frantsesa xede-hizkuntza zirelarik. Ondoko bi hauek dituzue horren adibide:

- AZOULAY, Léon. Résumé de F. Oloriz: Distribution de l'Indice céphalométrique en Espagne. *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 520-524.
- AZOULAY, Léon. Résumé de T. de Aranzadi: Le peuple basque. Etude d'anthropologie. *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 510-519.

"Société d'Anthropologie de Paris" delakoaren kidea izan zen, 1890etik 1903ra arte gutxienez. Elkarte hori dagoeneko desagertu da.

Julien Vinson euskaltzale frantsesak (bera ere "Société d'Anthropologie de Paris" delakoaren kidea) laguntza handia eman zion fonografoen inguruko lan honetan. Telesforo Aranzadi ere ezagutu zuen, diak ere "Société d'Anthropologie de Paris" elkarteko kideak zirelako. Gainera, Léon Azoulayk artikuluren bat itzuli zion frantsesera. 1901ean Parisen bizil zen, hain zuzen ere, Rue de l'Abbé-Groult-eko 72an.

Azoulay deituraz bezainbatean, baten batek hori euskal deituratzat jo lezake, Axulay Ainhoa ondoko mulino baten izena dela kontuan hartuta. Baina uste hori duena oker dago, Azoulay abizena judutarra delako. Israelen zenbat Azoulaytar bizil diren ikustea besterik ez dago.

Léon Azoulayren nongotartasunari buruz ez dugu datu bat ere, baina badira arrazolak Ipar Euskal Herrikoa zela pentsatzeko. Hona hemen nire arrazonamenduaren bost ardatzak:

- a) "Sur la constitution d'un musée phonographique" izenburuko artikulua Dr. L. Azoulay izeneko batek sinatzen du. Beraz, horrek pentsarazten digu museo fonografikoaren eta Parisko Erakusketan Unibertsalean egindako grabaketen bultzatzaille nagusiaren abizenaren lehenengo letra L dela.
- b) Societe d'anthropologie de Paris elkartearen 1901eko bazkide-zerrendan honako bazkide hau agertzen da: Azoulay (Léon), DM". Horrek esan nahi du Parisko grabaketak egin zituenak Léon Azoulay zuela izena eta sendagilea zela ("Doctor en Medicina").
- c) Léon Azoulay horrek jatorriz gaztelaniaz idatzitako artikuluen itzulpen-laburpena egin ohi zuen. Hona artikulua horietako bi:
  - Résumé de F. Oloriz: Distribution de l'indice céphalométrique en Espagne. *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 520-524.
  - Résumé de T. de Aranzadi: Le peuple basque. Etude d'anthropologie. *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 510-519.
- d) Bestetik, Léon Azoulay izeneko batek XIX. mendearen bukaeran Ramón y Cajalen lan nagusia ("Les nouvelles Idées sur la structure du système nerveux chez l'homme et chez les vertébrés") frantseseratu zuen (<http://catalognum.bnf.fr/html/l-full?10684&2&1>).
- e) Ramón y Cajalen lan nagusi hori frantseseratu zuen Léon Azoulay hori Ipar Euskal Herrikoa eta sendagilea zen. Izan ere, Luis Garatek idatzitako artikulua batean² honako alpamen hau dago: "(...) de dicho país (Ipar Euskal Herriatik) procede el internista Azoulay conocido por la posición de su nombre al explorar cardíacos y por ser el traductor de la obra más extensa de Cajal aparecida en francés". Ramón y Cajalen lanik luzeena "Textura

---

(2) GARATE, Luis. Los estudios de medicina en el País Vasco. *RIEV*, 378-396. XX. (Reedición facsimil de la que, desde 1907 a 1936, publicó JULIO DE URQUIJO). Alpamena 383. orrialdearen behealdean dago.

del sistema nervioso del hombre y de los vertebrados" izan zen, Azoulayk "Les nouvelles Idées sur la structure du système nerveux chez l'homme et chez les vertébrés" frantses izena eman ziona.

Nire hipotesia hauxe da: Societe d'anthropologie de Paris elkar-teko Léon Azoulay hori eta Ramón y Cajalen lan nagusia frantseseratu zuen Léon Azoulay iparretarra gizon berbera zirela, biak ere garai berean bizl izan zirelako, eta lanbide eta izen-deitura berberak zituztelako. Gainera, biek ere gaztelaniatik frantseserako itzulpenak eginak zituzten. Primeran zekiten, beraz, gaztelaniaz, Ipar Euskal Herriko jende askok bezala.

Lapurdin ezagunak dira Azoulaytarrak. Deitura hori duten bi familia gutxienez bizl dira han, bata Baionan eta bestea Biarritzen, biak ere medikuntzari lotuak. Haiekin hitz eginik ere galak lehen bezain ilun jarraitzen du; ez dakite nonbait Léon Azoulayren berri. "Ez dakigu ezer, ez dugu ezagutzen" erantzun labur bezain argigarria balzik ezin izan dut jaso haien ahotik. Beraz, alboratu beharrekoa dugu Baiona edo Biarritzeko gaur egungo Azoulaytarren eta harako Léon Azoulay haren artean halako senidetasun-harremanik bazela, inoren oroimena edo esanak zalantzan jartzen hasi nahi ez badugu behintzat.

Lapurdin ez ezik, besteak beste, Biarri eta Parisen ere badira Azoulaytarrak, hiru eta 278, hurrenez hurren. Deitura hori, bistan denez, ez da batere arrotza Bidasoaz beste aldean. Deituraz harantzagoko argibideak behar dira Léon Azoulay doktorearen jatorriarekikoak argituko baditugu.

Nola egin zituen grabaketak?

Azoulay doktoreak gehienbat bi eremu landu zituen: medikuntza eta antropologia. Horren lekuko ditugu lehenago aipatutako argitalpenak eta Frantziako Liburutegi Nazionalaren webgunean atzeman ditudan beste zenbait lan, besteak beste, Azoulayk idatzitako zazpi artikuluko³ eta itzuli-laburtutako bi⁴. Beraz, nik dakidala, Ikerlanak

---

(3) Hona zazpi artikuluko:

- L'ère nouvelle des sons et des bruits. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 172-178.
- Sur la constitution d'un musée phonographique. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 222-226.

ez ezik, itzulpenak eta testu-moldaketak ere egin zituen. Begien bistakoa da Azoulay doktoreak utzi digun idatzizko ondarea ez dela oso oparoa; ezin ahantzizkoa dugu, ordea, bere artikulua batetik abiatuta⁵ 1999ko urriaren 11n aurkitu nuela euskaraz egun dugun grabaketarik zaharrena. Euskarazko grabaketa hura Parisen topatu nuen, hantxe egon baita beti, 1968tik 1969ra bitartean izan ezik, orduan Sirakusa hirira (New York estatua, Estatu Batuak) eraman baitzuten, hasierako arrabolak zinta magnetikora aldatzeko. Nik, berri, grabaketa kasetean jaso nuen, etxetik eramandako kasete batean, Trần Quang Hai doktoreak egin baitzidan kopia Estatu Batuetatik ekarritako zinta magnetikotik.

Itzuli-laburtutako bi artikuluetan euskal galetarako halako joera sumatzen diot nik Azoulayri; Parisko 1900eko Erakusketa Unibertsalaz eta bertan egindako grabaketez alpamenik bat ere ez baina. Horretaz dakigun guztia Azoulay doktoreak berak jakinarazten digu lehenago alpatutako artikuluetan. Bertan esaten direnak aletuz tankera hartuko diogu, gutxi gorabehera, Azoulayk grabaketak lortzeko egin behar izan zuen lanari. Hoberik ezean, artikulua horietatik hartutako argibideak emango dizkizuet segidan.

— Proposition. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 346.

— Collection phonographique. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 419-422.

— Sur la manière, dont a été constitué le musée phonographique de la société d'anthropologie. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1901, 305-320.

— Le musée phonographique de la société d'anthropologie. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1901, 327-330.

— Musée phonographique. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1903, 536. orrialdetik aurrera. Azoulay, L.

(4) Hona bi artikuluko:

— Résumé de F. Oloriz: Distribution de l'indice céphalométrique en Espagne. *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 520-524.

— Résumé de T. de Aranzadi: Le peuple basque. *Etude d'anthropologie. Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 510-519.

(5) Sur la manière, dont a été constitué le musée phonographique de la société d'anthropologie. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1901, 305-320.

Egitasmo honetan Julien Vinson euskaltzale frantsesa izan zuen laguntzaille, nahiz eta haren lanak denbora askorik utzi ez, Azoulayri nahi besteko laguntza emateko: beti lanez itota ibiltzen omen zen. Bost hilabete eman zituen fonogramagintzan, erakusketaren zoko batetik bestera lan interesgarri bezain gogalkarri hari lotuta. Bidea eragotzi zioten oztopo guztiak gorabehera, 400 fonograma baino gehiago iritsi zituen. Baina gaizki zeudenak baztertuta, bilduma 331 fonogramaz osaturik geratu zen. Horiei 55 erantsi behar zitzaizkien, Sir Robert Hart Txinako mugen zuzendariaren bidez eskuratu zituenak. Horiekin guztiekin Azoulayk bilduma eder bat eta artxibo fonografiko bat antolatu nahi zituen, fonografoak hizkuntzalaritzarako eta filologiarako zituen erabilerak ballatzeko. Lehenengo urratsak ere eman zituen hori lortzeko: Société d'Anthropologie de Paris elkartearen onespena jaso zuen museo fonografikoa eratzeko. Vienako Zientzietako Akademiak egitasmo berbera garatu zuen, baina paristarrak izan ziren aitzindari. Azoulayk espero zuen beste herri eta erakunde batzuek jarraituko ziotela frantziarrek urratutako bideari. Bestalde, Azoulayren iritziz, komeni zen ekimen horretan elkarlanean aritzea, denek batera erabaki beharko baitzuten zein tresna, prozedura eta gai erabili artxibo eta museo horiek antolatzeko. Gainera, fonogramak lortzeko eta iraunkortzeko batera arituko ziren ikerlanean.

Fonogramak golzez egin behar izan zituen Azoulay doktoreak, arratsaldez lan egiteko ahalmen handiagoa bazuen ere. Izan ere, lortutako baimenak ez zion beste biderik ematen. Ez zuen lanerako leku finkorik: gramofonoa eta beste tramankulu guztiak eskuetan hartuta ibiltzen zen batetik bestera erakusketa osoan zehar. Askotan ez zioten erraztasunik bat ere ematen grabaketak egiteko; inguruabarrek ez zioten ezertan ere lagundu. Beren-beregiko tokirik ere ez zuen izan lan egiteko. Lan-baldintzak, oro har, oso txarrak izan ziren: lan egiteko uzten zizkioten geletan ez zegoen aterik, leku irekiak ziren, beraz; zarata handia egoten zen, eta ikusle gehiegi inguruan, jakin-minak erakarrita; sarri askotan han ez zen ez mahairik, ez aulkirik egoten, hiztunak gramofono aurrean ahalki eta erosoan sentitzea komeni bazen ere.

Grabatu zituen hizkuntzak hainbeste izan ziren, ezen ugaritasun hark behin baino gehiagotan trabak eragin baitzizkion bere ikerlanari, ez inoren esanak fonografiatzea berez oso galtza zelako —Azoulayk

berak, behar izanez gero, mimika bidez adierazten zien hitzunei zer egin behar zuten-, balzik eta fonogramari buruzko argibideak lortzea zail xamarra gertatzen zitzaizkion.

Fonografiatuek gutxitan ematen zituzten xehetasunak grabatutakoari buruz zeren eta inork gutxik nahi izaten baitzuen grabatu beharrekoa idatzi. Halakorik eskatuz gero, jende askok atzera egiten zuten, eta erabakitzen zuten ez idazlanik ez fonogramarik ez egitea. Grabaketa egindakoan fonogramaren edukia idatziz emateko eskatuz gero, berriz, biharamunean emango ziotela agintzen zioten, baina gehienetan ez zuten hitza betetzen. Hori dela eta, Azoulay doktoreak lortutako fonograma askok ez zuten idatzizko iruzkinik. Gaur egun, direlako testu argigarrien zantzurik bat ere ez dugu; horiei buruz dakigun guztia Azoulay doktoreak jakinarazi digu bere artikuluren batean egindako aipamenei baten bitartez.

Fonogramen itzulpena ere oso gaitza omen zen lortzen; fonografiatu gehienek ez zekiten (edo oso gaizki zekiten) frantsesa, gaztelania edo itallera, edo ez ziren itzulpena emateko behar bezain ikasiak. Sarteraren⁶ kasuan, esaterako, hiruzpalau hizkuntzaz ballatu zen zubi-lana egiteko, hain zituena ulergaitz zenbait pasarte. Itzulpenaren arazoa konpontze aldera, Azoulayri bururatu zitzaion testuen kopiak bidaltzea zegoen herriko jakintsuei, kontsulei eta Société d'Anthropologie de Paris elkarteak kideel, baita bere lanaren gora-beherengatik ezagutzen zituenei ere. Dena delako herrian bizitzea beste baldintzarik ez zuten bete behar. Itzulpena egiteko ez ezik, ortografia zuzentzeko, eta hizkuntzei, kantuei, musikari eta folkloerari buruzko ahalik eta argibide gehien emateko ere eskatu nahi zien Azoulayk.

Hizkuntza guztietako fonogramen artean halako lotura bat ezarri nahian, grabaketetan parte hartzeko ziren guztiei, zeini bere hizkuntzan, Seme Prodigaren parabolaren testu idatzi bana irakurtzeko eskatu zien. San Lukasen arabera Ebanjelioko pasarte hori Elkarte Bibliazale Britainiarrari esker itzuli zen munduko la hizkuntza guztietara. Erljio guztietan antzekoa zelakoan hautatu zuten. Hala ere, musulman fanatiko batzuek ez omen zuten inola ere irakurri nahi izan, istorio hori ebanjelio batetik ateratakoa zelako. Horrek agerian uzten

(6) Sartera: Asiako erdialdean hitz egiten den hizkuntza.

du zenbat propaganda zebilen garai hartan Londresko Elkarte Biblia-
zaleari buruz eta, oro har, elkarte kristau guztiei buruz. Era berean,
argi geratu zen horrek nolako gorrotoa pizten zuen europarren kon-
tra.

Testu idatziak funtsezkoak izan zituen Azoulayk bere lantegian.
Batetik, horrek modua emango zien fonografiatuei silabaka irakur-
tzeko, letra edo silaba isolatuen ahoskera finkatzearren. Bestetik,
testu idatziek argibide asko ematen zituzten ezaugarri fonetikoel
buruz. Gainera, testua idatzirik emanda Azoulayk fonografiatuei ira-
kats diezaleken nola ahoskatu silabaka, zein tarte utzi behar zen
silaben artean eta zein ahots-tonu erabili behar zuten.

Zoritxarrez, fonografiatu gehienak ikasi gabeak zirenez, testu
idatzien prozedura horrek gehienetan ez zuen ezertarako balio. Arazo
hori konpontzeko, kantuetara jo zuen. Kantuak errazena omen ziren
lortzen, batetik, guztiek atsegin zutelako kantuan aritzea eta euren
herriko kantak finkatzea, eta bestetik, horiek gogoratzen zituelako
jendeak ondoen. Azoulayren iritziz, zenbat eta zibilizatuagoak izan
norbanakoak, orduan eta kantu gutxiago zekizkiten. Prosa gizarte
"aurreratuetan" lantzen omen zen gehienbat, gizarte "atzeratuago-
tan" jendeak ez baitzekien ipulnik buruz. Kantuei esker lortu ahal izan
zituen ahozko hizkuntzaren eta silabakako hizkuntzaren fonogramak,
bestela eskuraterik ez zegoen kasuetan. Nolanahi ere, aukerarik
izanez gero, kantuen, ipuinen, kontakizunen eta besteren testua
lortzen zuen. Fonografiatuak bere hizkuntzan idazten jakinez gero,
Azoulayk eskatzen zion idatziz emateko esandakoaren transkribaketa
eta itzulpena.

Gutxi gorabehera 70 hizkuntzetako laginak bildu zituen Azoula-
yk. Erakusketak seguru asko hizkuntza gehiago fonografiatzeko mo-
dua ematen zuen. Gehiago lor zitzakeen, beraz, museo fonografi-
koetan interesik zeukatenei lagundu izan ballote. Kontinente
guztietako laginak zeuden Azoulayren bilduma fonografikoan, gehie-
nak Asia, Europa eta Afrikakoak baziren ere. Amerikako eta Ozeania-
ko laginak askoz ere gutxiago ziren. Ozeaniak ordezkari bakarra
zeukan, Leialtasun Irietako neska bat, hain zuzen ere. Bestalde,
behin baino gehiagotan leporatu zioten Azoulayri frantsesezko fono-
gramarik hartu ez izana. Baina ahal izan zituen guztiak bildu zituen,
eta ondoko bi arrazorenatik ez zuen gehiagorik lortu: batetik,
frantses askok ez zuten fonografian parte hartu nahi izan, lantegi hori

gutxietsirik, eta gainera, bost axola zitzaizen euren ahotsa museo batean betiketzea; bestetik, gero eta zalagoa omen zen Parisen aurkitzea bere jargoa zerabilen jenderik.

Hona Azoulayk Parisko 1900eko Erakusketa Unibertsalean grabatutako hizkuntzak, kontinentez kontinente:

Europakoak: ruteniera, kroaziera, turkiera, hungariera, suomiera, letoniera, suediera, daniera-norvegiara, islandiera, alemana, ingelesa, frantsesaren hiru dialekto, proventzera, italiara, bretoiara, euskara (bi euskalki), espainiera, portugesa eta hebraiera.

Asiakoak: japoniera, txinera, annamera, laoera, malaysiera, singapurra, tamilera, hindustaneraren urduera (lau dialekto), tatariera, tamagashera, pertsiera, Dagestango awarea, armeniera, georgiera eta Siriako arabiera.

Afrikakoak: Tunisiako arabiera, Tunisko hebraiera, kabillera, Aljeriako hegoaldeko arabiera, Aljeriako hebraiera, uolof bost dialektotan (Saint-Louis eta Dakarka-koa, Sérère-koa, Djollia-koa, Bambara-koa eta Toucouleur-rekoa), mandinga, peulera, beninera (yoruba eta Porto Novo), makouera, suahilia hiru dialektotan (Zantzibar, Komore, Ndzuani), Madagaskarko hizkuntza eta hizkerak: llovera, betsileoera, betsimisarakera, antankara, antanoussi, antemour, mahafali, sianak eta sakalave.

Amerikakoak: araukaniera, maputxea eta Guyanako kreolera.

Ozeaniakoa: Mare-ko nengoniera, Kaledonia Berritik hurbilekoa.

Azoulayk jakin zuenez, garai beretsuan J. Wright ere ibili zen Ingelesaren zenbait dialektoren lagin fonografikoak biltzen. Txinan, Hungarian, Austrian eta beste zenbait tokitan ere ari ziren antzeko eginkizunetan. Horrek argi uzten du, Azoulayren ustez, leku guztietan garrantzi handikotzat jotzen dela horrelako dokumentuak biltzea.

Kanta asko fonografiatu zituen, eta mota guztietakoak, baina batez ere maitasun-kantak. Zenbait guda-kanta ere grabatu zituen, Afrikakoak gehienak. Herri kanta komikoak, berriz, oso gutxi. Azoulayren iritziz, euskaldunok (garai horretakoez ari da, noski) horrelako asko ditugu, eta kanta komikoetarako joera hori "etnia horren ezaguri"tzat jo zuen. Dirudenez, genero hori Europako hegoaldean gehiago lantzen zen iparraldean baino. Erljiio-kantuak eta otoltzak urriago ziren. Fanatiko erlijiosoek ez zuten inola ere fonogrametan parte hartu nahi, "sinesgabeen" aurrean egonda. Azoulayk Korana

eskatu zien musulmani, gramofono aurrean Irakur zezaten, baina ez zuen fanatismoa kontuan hartu. Gauzak horrela, Errusiako sailean, aware batzuek muzin egin zioten Azoulayren eskaerari. Biharamunean aware bati entzunarazi zion Koranaren fonograma bat, eta erlijio-keinu asko egin ondoren, pasarte bera errezzatu zuen fonografo aurrean. Koranaren fonograma bera erabillita ere, Azoulayk ezin izan zuen zibilizatu gabeko parsiari bat konbentzitu ahoa hitz egiteko tutura hurbiltzeko. Mintzatu bai, mintzatu zen, baina grabagailutik urrun. Ouled Nail-ko emakume bat solilik ausartu zitzaion hil-kantak abestera. Horretarako, lehenago Azoulayk berak kantatu behar izan zituen hildakoen auhenak. Emakume hura beldur zen auhen haiek berari edo bere senideren bati heriotza ekarriko ote zioten.

Kantu epikoei edo elezahar erritmodunei dagokienez, finlandiarren Kalebalaren hasiera eta Islandiako epopela zaharren ahapaldiak fonografiatu ahal izan zituen. 1928an estreinako aldiz inprimatu zenetik, Kalebala Finlandiako zokorik apartatuenetako jende zahar-zaharrak baino ez zuen kantatzen. W. Halonen izeneko eskultore gazte batek gogora ekarri zuen Kalebalaren doinua. Hori dela eta, Azoulayk premia handiko litzizal zion etnografiari funtsezkoak diren dokumentu asko fonogramen bidez betiko gorderik edukitzeari.

Siriako arabiarrek, kristauek eta judutarrek egindako kantu bi-txienetarikoa bat ere eskuratu zuten. Itxura denez, bakeak egiteko kantua zen: inork inorekin berradiskidetu nahi bazuen, bigarren horrengana jo behar zuen, kantuan jo ere. Bigarren horrek ere berradiskidetu nahi bazuen, berak ere kantatu egin beharko zuen, bere txanda iritsita. Horrela, segituan egingo zituzten bakeak. Kantu hori eta gisa honetako ohiturak oso zaharrak dira. Oso litekeena da leku guztietan horrelako zerbaiten zantzuren batek bizirik irautea.

Fonografo batean edo bitan oihuak bildu zituzten. Alaitasuna, mina, maltasuna eta gisa horretarako sentimenduak adierazten zituzten. Tartean gudarako deiren bat ere bazegoen.

Zenbait ipuin ere inguratu zituen, baina ezin izan ziren osorik grabatu, luzeegiak nonbait. Galnera, norbanako zibilizatu gutxiak hitz egin nahi zuten fonografo aurrean. Aspertu egiten ziren. Zibilizatugabeek, berriz, ez zekiten ipuin askorik.

Ez zituzten bildu ez sorginkeriarik, ez sermoirik, ezta hitzaldirik ere. Ahaleginak eta bi egin omen zituzten elkarrizketak grabatzeko,

balna oso gaitza gertatu zitzairen, bai arrazoi teknikoengatik, bai fonografiatugaiengatik berengatik. Jendeak eskuarki ez zuen jakiten zertaz hitz egin fonografo aurrean. Parisera egindako bidala hura eta erakusketa bera ematen zieten mintzagaitzat, dena ere diosalez, irribarrez eta hitz gozoz apalduz. Hala ere, emaitzak askoz ere hobeak izan zitezkeen, beharbada, euren herrian egonda eta Azoulayk euren hizkuntza ondo jakin izan balu.

Musika-ekitaldiak ere grabatu ahal izan omen zituen Azoulayk. Gai nontzeko fonogramak bezain eskuragaitz gertatu zitzaizkion: Azoulayk berak joan behar izan zuen edozein musika-tresna jotzen zuen jendearen bila. Haize-instrumentuen grabaketan kalitatea soka—instrumentuez egindakoa baino askoz hobeak zen. Ondoko herrietako musika instrumentala fonografiatu zen: Bosnia-Hertzeegovina, Japonia, Vietnam, Iran, Tunisia eta Britainia.

Kantu horietako batzuk Azoulayren emazteak transkribatu zituen. Azoulayk horretan ez zuen jaso inongo musikazale adituren laguntzarik. Gaur egungo musikariek ederki asko baloratuko zuten musika-fonograma guztiak transkribatu izan balira.

Lanaren alderdi teknikoaz jardungo dut orain. Gehienetan zaila izaten zen inorengandik grabaketarik lortzea, non eta ez zuen bere herrialdeko taldeburuak horretarako agindua ematen. Horrelakorik ezear, fonografiatugalak hitz onez konbentzitzen salatzen zen Azoulay. Prozedura horrek zenbaitetan kale egiten zuenez, batzuek abisurik eman gabe eginarazi zituzten fonogramak; eta besteren batzuek, berriz, dirua eman behar izan zuten, laguntzaren ordainetan.

Jende ikasia oro har gertu egoten zen gramofono aurrean hitz egiteko, Ikerlanaren helburua jakin bezain laster. Zibilizatugabeek atsegin handia hartzen zuten grabaketetan parte hartuz. Erdi zibilizatuak izaten ziren uzkurrenak horretan. Pentsatzekoa denez, zaila baino zailagoa zen emakumerik konbentzitzea lan horretan laguntzeko.

Fonografiatugalak lortzeko, komeni zen aurrez nori bere herriko fonogramak entzunaraztea, hala nola, grabatutako kantuak, musika eta, ahal bazen, hizketaldiren bat. Oso gutxi eusten zioten zerbait grabatzeko tentazloari, batez ere esaten bazitzairen nola lortu zituzten fonograma haiek. Gainera, fonografiatuek euren izen-deiturak eman zitzaizketenez, batzuek uste zuten eurek, euren herriek eta euren

hizkuntzek aintza eta ohore handia jasoko zutela. Pentsamolde horretakoak ziren, esaterako, Ijitoak, Irandarrak eta batik bat euren herriaren independentziaren alde borrokan ari zirenak. Fonogramak eskuratzeko aukerak ugaltzen ziren baldin eta aurrez entzundako grabaketen transkribaketa erakusten bazieten, edo haien hizkuntzan edo haiek ezagutzen zuten hizkuntzaren batean mintzatzen bazitzaien. Labur esanda, Azoulayk kale-saltzaileen modura ibili behar izan zuen. Europako, Asiako eta Afrikako Iparraldeko erdi zibilizatuekin, horratik, prozedura horiek ere ez zuten inolako arrakastarik. Izan ere, kobratu ere egin nahi zuten euren laguntzarengatik; ezin zuten sinetsi europar batek doan lan egin zezakeela. Kasu horretan, tratu bat egin behar zen eurekin, eta lana guztiz bukatu arte ez ordaindu. Bidezkoa zen liberaren batzuk ematea fonografiatuari, lanak denbora asko kentzen bazion. Begien bistakoa zen onena zela ezertan hasi aurretik diru-kopuru jakin bat zehaztea; halaxe jokatu omen zuten Hungarian Vikar jaunaren bildumari erantsitako herrikantuen fonogramak erdiesteko: hamarna libera ordaindu zituzten fonografoon truke. Azoulayren iritziz, bera ere horrela aritu izan balitz, askoz ere grabaketa gehiago egingo zituen. Baina Société d'Anthropologie de Paris delakoak emandako diruaz materiala balzik ezin izan zuten erosi. Trocadero plazan pabilloi txukun bat izan bazuten, ekimena askoz arrakastatsuagoa izango omen zen. Publizitateak erakarrita, askoz ere jende gehiago inguratuko zitzaion Azoulayri. Baina horrelakorik ez, eta batetik bestera ibili behar izan omen zuen, grabatzeko tramankulu guztiak aldean zeramatzala. Azoulayk berak dloskunez, zientzialariak bainoago merkatariak ziruditen, emanak zizkioten gomendio-agiriak gorabehera.

Hona nola egiten zituen grabaketak: Azoulay bera hasten zen, itxurak egiten zituen gramofono aurrean benetan hizketan edo kantuan arituko balitz bezala. Horrelaxe erakutsi nahi zien fonografiatugaiel nola jokatu behar zuten korneta edo tutu akustiko aurrean egonda, baita ahotsa nola erabili behar zuten ere. Azoulayk arrabol batean bere ahotsa fonografiatzen zuen, erritmoa eta ahotsaren ñabardurak jakiteko. Jokamolde hori behar-beharrezkoa zen, fonograma onak lortuko baziren. Korneta oso gutxitan erabili zuten, hain zuzen ere, oso gaitza zelako fonografoa inoren ahoaren aurrean jartzea. Gainera, tramankuluak oso astunak ziren egunero euren garraioan ibiltzeko. Kanpoko zaratatik ere ezin izango zen babestu,

korneta paratuta. Hasiera-hasieratik ohartu ziren askoz erosoagoa zela tutu akustiko malgua, eta gainera, fonetikaren ikuspegitik, askoz etekin handiagoa atera zekiokoela. Tutuaren pabiloiari kautxuzko botol batez hornitutako makila zentimetratu bat erantsi zioten. Fonografiatuaren ahotsaren batezbesteko bolumenaren arabera eta diafragma grabatzailearen sentiberatasunari erreparatuta, gehiago edo gutxiago eragiten zioten makilari. Orduan kautxuzko botoia kokotsaren gaineko aldean ezartzen zuten, ezker edo eskuin eskuaz eusten zioten pabiloiari. Gero, tresna gora eta behera eramaten zuten kokotsean zehar, ahotsa jaitsi edo ligo behar zen kontuan izanda. Prozedura horri jarraiki lortu zituzten emaitzarik onenak. Gaixotasunik kutsa ez zedin, erabilii orduko kautxuzko botoia eta pabiloiaren barrualdia garbitzen ziren koloniako urez eta mendazko alkoholez. Botoia Joseph paperez⁷ eta kotoiz bilduta zegoen, eta erabilaldi bakoitzaren ondoren deusezten zuten.

Baten batzuk ez ziren oso gustura sentitzen korneta kokotsean zebilkie. Baina, oro har, jendeak ondo eutsi zien langintza hark ekarri zizkien endredo guztiak. Bestelako tutuak eta kornetak asmatu beharko zituzten, aurpegiak eta fonazio-organoeak zailtasun gutxiago izan zezaten mugimendurik egiteko, eta automatikoki intonazioaren arabera ibil zitezten, alegia, beheko masalezuraren jaitsiera kontuan har zezaten.

Hizkuntza edo grabatutako zatia interesgarria bazen, komeni zen fonogramaren kopia egitea, jatorrizkoa bikalna izanagatik. Nolanahi ere, fonetikaren bi fonograma egin behar zituzten, fonograma bakoitzean bildutako silaba-kopurua berrehun ingurukoa zelako. Gainera, oso litekeena zen hizketa-zati txiki horiek ulergaitzak izatea. Fonografiatu batzuei (zibilizatu gabekoei batik bat) euren ahotsa entzuteak denetariko sentsazioak eragiten zizkien: atsegina, miresmena, izua, erlijioari lotutako beldurra, baita txundidura ere. Sarritan Azoulay lasaitu behar izaten zituen eta geldirik egoteko eskatu, alde egin ez zezaten. Orobat, lagungarria zen grabaketa nola lortzen zen azaltzea, gainetik bazen ere. Mekanismoaren nondik norakoak jakinda, sorginkeriak eta gisako ergelkeriak desagertzen ziren fonografiatuen buruetatik. Gauzak horrela, inolako trabarik jarri gabe lotu ohi zitzaizkion lanari.

(7) Joseph papera: oihal fin eta gardenez egindako papera.

Erdi zibilizatuak traba handiak jartzen zituzten nortasun-orria betetzeko, poliziararen aurrean zeudela iruditzen zitzaielako. Hamalka azalpen eman behar zitzaizkien, Azoulayren eskariei men egin zitezaleten. Guztiz zibilizata eta zibilizatu gabe zeudenek, aldiz, oztoporik jarri gabe laguntzen zioten. Baina zibilizatu gabeek hainbat arazo izan ohi zituzten Azoulayri aditzeko.

Fonografiatuengandik argazki bana lortzea ere bazegoen, baina mesede asko eskatzea ere ez zen komeni, Azoulayren iritziz. Baina guztiak ere prest egongo ziren euren emateko, guztiak, musulman batzuk izan ezlik.

Fonograma entzuteak eragiten zien fonografiatuari zirrararik handiena. Hasi aurretik arrabolarari hautsa kendu behar zitzaion. Fonogramak ondo zaintzea funtsezkoa zen: arrabolak ezin ziren leku beroetan edo hezeetan ipini. Gainera, arrazol jakirik gabe ahultzen ziren fonogramak; arrasto sakonagoa egitea beste biderik ez zegoen.

Azoulayren iritziz, Parisko 1900eko erakusketan egindako bildumak argi utzi zuen museo fonografikoek garrantzi handia zutela, informazio ugari eman diezaguketelako hizkuntzei buruz. Esaterako, Azoulayk jasotako argibideetatik, besteak beste, hauexek azpimarratu zituen: Afrikako hizkuntza eranskorren hots kontsonantikoek ez zutela bat ere sendotasunik; hitzen eta esaldien azentua eta doinua neurri handi batean hitzunaren gorabeheren arabera zirela, eta hizkuntza bateko sailen ezaugarri zirela; jende guztiak oharkabean bere hizkuntza dotoretu nahi zuela, fonografo aurrean hizketan hasi orduko; talde etniko baten musikan eta herri-kantuetan batasun handia zegoela, kantuak eta ariak era batekoak zein besteak izan.

Euskal grabaketa

Edukia

- 1 – Ebanjelioa San Juanen arabera. Hogelgarren kapitulua. Zuberera. Iraupena: 2' 21''
- 2 – Ebanjelioa San Juanen arabera. Hogelgarren kapitulua. Zuberera. Iraupena: 2' 55''.
- 3 – Ebanjelioa San Lukasen arabera. Hamabosgarren kapitulua. Semeprodigioaren alegia. Gipuzkera. Iraupena: 2' 49''.

- 4 – “Maltia non zira” kanta. Zuberera. Iraupena: 1’24”.
- 5 – “Prima eljerra” kanta. Zuberera. Iraupena: 2’20”.
- 6 – “Donostiako hiru damatxo” kanta. Gipuzkera. Iraupena: 2’20”.
- 7 – Bi Irrintzi. Iraupena: 22”.
- 8 – “Herriyetan batzuben” bertsoa. Gipuzkera. Iraupena: 47”.
- 9 – “Pello Joxepe” kanta. Gipuzkera. Iraupena: 44”.

Hitez hitzeko transkribaketa (gaurko grafia erabilia)

1– *Basque souletin. Saint Jean, vingtième chapitre.*⁸

Asteko lehen egünian, Maria Madalena JIn zen goizik hobiala, orano ùlun zelarik; eta Ikusi zian harria Idokirik izan zela hobi gagnetik.

Laster egin zian eta Juan zen Simon Pierragana eta beste dizipùlù Jesusek malte zianagana, eta erran zeren: Jauna eraman die hobetik kanporat bena ez dakigù nun ezarri dien.

Ordian heltù zen berhala beste dizipùlù hareki, eta JIn ziren hobiala.

Blak bazüazan lasterka eta beste dizipùlù hura aitzintürik Pierrari, lehenik heltù zen hobiala.

Eta apaltürik Ikusi zütian oihalak lurrian, bena ez zen sartü.

Bena Simon Pierra, ondotik joalten beltzien, heltü zenian sartü zen hobian, eta ediren zütian bazter batian oihalak.

Le même épélé.

As-te-ko-le-hen-e-gü-ni-an-Ma-ri-a-Ma-da-le-na-JIn-zen -gol-zik-h o-bi-a-la-o-ra-no-ù-lun-ze-laik-e-ta-l-ku-si-zi-an-h a-rr-i-a-l-de-ki-rik-l-zan-ze-la-ho-bi-gal-ne-tik-las -ter-é-gin-zi-an-e-ta-j u-an-zen-Si-mon-Pie-rra-ga-na-e-ta-bes-te-di-zi-pù-lù -Je-su-sek-mal-te-zi-a-na-ga-na-e-ta-e-ran-ze-ren-Jau-na -e-ra-man-di-e-ho-be-tik-kan-po-rat-be-na-ez-daki-gü-non -e -za-rr-i-dien.

(8) Testu hau ondoko liburutik hartu zen: URRUTHY, Anna. Ebangelo saintia Jesus-Kristena, Jondane Johaneren arabera. Balona (1873) eta Orthez (1888).

2- Basque souletin. Saint Jean, chapitre vingt.

Asteko lehen egūnian, Maria Magdalena jin zen goizik hobiala, orano ülün zelarik; eta ikusi zian harria idekirik izan zela hobi gainetik.

Laster egin zian eta Juan zen Simon Pierragana eta beste dizipülü Jesusek maite zianagana, eta erran zeren: Jauna eraman die hobitik kanporat bena ez dakigü nun ezarri dien.

Ordian Pierra elki zen berhala beste dizipülü hareki, eta jin ziren hobiala.

Biak bazūazan lasterka eta beste dizipülü hura aitzintürük Pierrari, lehenik heltü zen hobiala.

Eta apaltürük ikusi zütian oihalak lurrian, bena ez zen sartü.

Bena Simon Pierra, ondotik joalten beitzen, heltü zenian sartü zen hobian, eta ediren zütian bazter batian oihalak.

Eta Jesusen burian ezarri zien hil mihisia, zoin ez baitzen beste oihaletik, oihaletik, bena plegatürük beste lekü batetan.

Ordian beste dizipülü lehenik hobiala heltü zena ere sartü zen, eta ikusi zian, eta sinetsi.

Le même épelé.

As-te-ko-le-hen-e-gü-ni-an-Ma-ri-a-Mag-da-le-na-jin-ze n-gol-zik-ho-bi-a-la-o-ra-no-ü-lun-ze-la-rik-e-ta-i-ku-si -zi-an-ha-rr-i-a-i-de-ki-ri-ki-zan-ze -la-ho-bi-ga-ñe-tik-las-ter-e-gin-zi-an-e-ta-ju-an-zen-Si-mon-Pi-e-rra-ga-na-e-ta-bes-t-e-di-zi-pü-lü-Je-sü-sek-mal-te-zi-a-na-ga-na-e-ta.

3 -Basque guipuscoan. L'enfant prodigue.⁹

Gizon batek zituen bi seme, eta haletako gazteenak esan zion bere aitari: "Aita, ekarzu zure aziendatik tokatzen zaidan partea", eta partitu zuen bere azienda haien artean, eta ez egun asko geroz seme gazteenak bildu zuen bere azienda eta Juan zan leku urruti batera eta han hondatu zuen guztia bizi gaiztua eginaz eta guztia gastatu zuenean gertatu zan gosete handi bat leku hartan eta bera hasi zan premia izaten, eta Juan zan eta alderatu zan leku hartako batengana zelnek baldi zuen bere lurretara zerriak janaritzera eta deseatzten zuen zerriak jaten zutenaren azalakin bere sabela bete-

(9) Testu hau ondoko liburutik hartu zen: BRUNET, F. Jesu Cristoren evanjelioa Lucasen arabera. Londres (1870) eta Buenos Aires (1877).

tzea eta ez zion inork ezer ematen. Baina bereganatu zanean esan zuen: "Zenbat nere aitaren jornalarik daukate ogia ugari eta ni go-seak hiltzen nago. Altxatuko naiz eta Juango naiz nere aitagana eta esango diot: "Alta, pekatu egin det zeruaren kontra eta zure aurrean ez naiz gehiago dina zure semea deitua izatea. Tratatu nazazu zure jornalari bat bezela". Eta altxatu zan eta Juan zan bere aitagana eta oraindik urruti zegoala...

4- Basque souletin. Ma bien aimée, où êtes-vous?

Chanson d'amour.

Maitia, non zirade?
Nik ez zütüt ikusten,
Ez berririk jakiten,
Norat galdū zira? (BIS)
Hala zure deseina
ote da kanbiatū?
Hitz eman zenereitan
ez behin, bai berritan,
enea zinela. (BIS)

Alta jeloskorral
Zūk alaba Igorri
araz eue lhesi
komentū hartara. (BIS)
Har'eta ez ahal da
sartūren serora.
Fede bedera dūgū
alkarri emana dūgū,
gaūza segūrra da. (BIS)

Le même lu.

Maitia, non zirade?
Nik ez zütüt ikusten,
ez berririk jakiten,
Norat galdū zira?
Hala kanbiatū

5- Basque souletin. Chanson d'amour. La belle héritière.

Prima eljerra
zūtan fidatūrik,
anitz bagira
oro tronpatūrik.
Enia zirenez
erradazū bal al'ez,
bestela banua
desertuala,
nigarrez urtzera.

Desertuala
Juan nahi bazira,
arren zuaza,
ol, bena, berhalal
Ez zitlala jin
harzara nigana,
bestela gogua
dolūtūren zalzū,
amoros galsua.

Mitan exenplū
nahi dūanak hartū,
ene malūrak
parerik ez beltū.
Xarmangarri bat
nik nian maitatū,
fidatū, tronpatū...!
sekūla jagoitl
Ikusi ez banū.

Mintzo zirade
arrazol gabetarik
ez dūdala nik
zur'amodiorik.
Zū bena lehenik
banian besterik,
malterik, fidelik.
Horrez ez dereizūt
egiten ogenik.

6- Basque guipuscoan. Chanson satirique. Femme.

Hiru damatxo Donostiyako Errenteriyen dendari,
Josten zaplatxak badaki baino ardoa edaten¹⁰ hobeki;
Eta kriskitin, kraskitin, larrosa krabilin,
ardoa edaten¹¹ hobeki.

Ea, ea, zezenak dira¹²,
beltz-beltzak dira¹³,
harrapatzen bazaitu,
harrapatzen¹⁴ bazaitu,
jo ta bertan hilko zaitu,
jo ta bertan hilko zaitu.

Donostiyako neskatxatxubak
plazara nahi dutenian: (BIS – bi lerro hauek erreplikutzen dira)
–Ama, ez dago piparrik eta,
banuba salto batian.
Eta kriskitin, kraskitin, larrosa krabilin,
banuba salto batian.

---

(10) Hemen, egia esanda, "ardoa edaten" baino "ardube raten" esaten du.

(11) Hemen ere "ardube raten" esaten du.

(12) Hemen "zezena tira" esaten du. Bi aldiz erreplikutzen da leloa eta bietan ere "zezena tira" esaten du kantariak.

(13) Hemen "beltz-beltza tira" esaten du. Bi aldiz erreplikutzen da leloa eta bietan ere "beltz-beltza tira" esaten du kantariak.

(14) Hemen "yarrapatzen" esaten du.

Ea, ea, zezenak dira,
 beltz-beltzak dira,
 harrapatzen¹⁵ bazaitu,
 harrapatzen bazaitu,
 jo ta bertan hilko zaitu,
 jo ta bertan hilko zaitu.

Donostiyako Gaztelupeko sagardubaren gozuba,
 (BIS – lerro hau erreplikatu egiten da)
 antxe edaten ari nintzala hautsi zitzaidan basuba;
 Eta kriskitin, kraskitin, larrosa krabillin,
 basuba kristelezkuba. (BIS – bi lerro hauek erreplikatzen dira)

Ea, ea, zezenak dira,
 beltz-beltzak dira,
 harrapatzen¹⁶ bazaitu,
 harrapatzen bazaitu,
 jo ta bertan hilko zaitu,
 jo ta bertan hilko zaitu.

7- *Cri de guerre basque. Ancien.*

8- *Basque guipuscoan. Femme. Herriyetan batzubek. Chanson d'amour.*

Herriyetan batzubek dira ballatu
 lau behar duten tokian zortzi tiratu
 Herriyetan batzubek (sic)

Herriyetan batzubek dira ballatu
 lau behar duten tokian zortzi tiratu
 amari zer esanik ezin aurreratu
 moko onaz dastatu
 txintxurrak freskatu
 Irriparrez gozatu
 atzeko leihotikan danak fisgatu.

(15) Hemen "yarrapatzen" esaten du.

(16) Hemen "yarrapatzen" esaten du.

9- Pello Josepe. Chanson satirique.

Pello Joxepe tabernan dala
haurra jalo da Larraulen, (BIS – bi lerro hauek errepikatzen dira)
etxera joan ta esan omen du:
–Éz da neria izanen,
beraren amak topa dezala
haur horrek alita nor duben. (BIS – hiru aldiz)

Nortzuk ziren fonografiatuak?

Hamaika ahalegin egin arren, zoritxarrez, ez dut Azoulayren artxiborik eskuratzerik izan. Izan ere, Société d'antropologie de Paris izeneko elkarteak aspaldi desagertu zen, eta Parisen ez didate inolako argibiderik eman Azoulayren idatzizko testigantzak aurkitzeko. Orriotan duzuen informazio gehiena Internet bidez lortu dut. Azoulayren grabaketetan parte hartu zutenel buruz daturik bat ere ez, ordea. Beraz, aspaldiko euskaldun haiek nortzuk ziren jakin gabe geratuko gara oraingoz. Hoberik ezean, hipotesi bat egiten ausartuko naiz, euskal ahots horien zer-nolakoak kontuan izanik.

Ene ustez, lau pertsonak jarri zuten ahotsa grabaketan:

- 1) Grabazio guztien aurretik frantsesez halako aurkezpena egiten duen gizona. Léon Azoulay bera izan daiteke.
- 2) Zuberoako gizon bat. Ondoko pasarteetan hartu du parte: San Juanen araberako Ebanjeloaren lehenengo irakurraldia eta "Maitia non zirade" kanta.
- 3) Zuberoako beste gizon bat. Ondoko pasarteetan hartu du parte: San Juanen araberako Ebanjeloaren bigarren irakurraldia eta "Prima eljerra" kanta.
- 4) Beterriko neska bat (Tolosatik Donostiara bitarteko herriren batetkoa), gainerako grabaketel ahotsa jarri diena, hain zuzen ere.

Zuberoako bi gizon horiek eta Beterriko neskak, horrenbestez, jarri zitoten ahotsa Pariseko 1900eko Erakusketa Unibertsalean egindako grabaketa honi. Haienak dira euskarazko aurreneko soinu-
-lekukotasunetan agertzen diren ahotsak. Euskaldun horiel buruz ez dut bat ere daturik aurkitu. Azoulayk fonografiatuei betearazitako

nortasun-orriak irakurrita argituko zen guztia, baina horiek non diren Azoulayri berari galdetu beharko litzaloke.

"Gure Herrian" aldizkariaren 1954ko alean, berriz, Congrès des Etudes Basques izenekoaren kariatara Azoulayren eta bere ibilien berri ematen da, labur-labur bada ere. Hona:

CONGRES INTERNATIONAL DE PARIS, 1900

C'est un fait peu connu dans les annales des Congrès des Etudes Basques que la première de ces assemblées portant le nom de "Congrès International des Etudes Basques", a eu lieu à Paris, du 2 au 5 septembre 1901: Episode curieux.

L'occasion et la scène de ce Congrès furent l'Exposition Universelle de cette année-là; la salle E du Palais des Congrès lui avait été réservée.

Parmi le "nombre aussi considérable d'hommes éminents" qui sont accourus à l'appel des organisateurs, on n'a relevé que les noms de quelques-uns des assistants, des adhérents ou des auteurs d'ouvrages récents envoyés au Congrès; tels MM. Wentworth Webster, Arana-Goiri, Charency, Schuchart, Linschmann, Aranzadi, Arzac, Lacombe, Vinson, la Société Ramond de Bagnères-de-Bigorre, O'Shea, etc. etc... et Lévy d'Abartague, initiateur et organisateur de ce Congrès tenu en dehors du pays.

Les Basques émigrés temporellement ou établis en Amérique, firent en cette occasion -comme il en sera dans le présent Congrès- entendre leur voix: deux communications de MM. Sescosse et Iriart.

Y furent traitées des questions de linguistique, d'ethnographie, de toponymie (cette science dans le présent Congrès doit prendre pour la première fois, sa propre plate-forme), des problèmes de droit, d'anthropologie, et -ce qui était la grande nouveauté de l'époque - une séance fut consacrée à des expériences de phonographie. Le Dr. Azoulay, chargé par la Société d'anthropologie de recueillir, pour en faire la base d'un Musée linguistique, des phonogrammes de toutes les langues actuellement représentées dans l'enceinte de l'Exposition... utilisa le concours des assistants à ce Congrès des Etudes Basques, pour enregistrer des

émisions en dialectes gipuzcoan, souletin et labourdin, lesquelles, nous dit le compte-rendu, ont été immédiatement répétées par l'instrument, à la grande satisfaction de l'auditoire".

Enfin trois vœux furent émis par ce Congrès, les trois d'ordre pratique, et qu'il faut bien relever, parce que des vœux analogues vont être renouvelés autant de fois que des Congrès des Etudes Basques ont eu lieu:

– Que deux chaires de langue basque soient créées, l'une dans une des Universités espagnoles, l'autre au Collège de France.

– Que dans les recensements périodiques de la population, il soit tenu compte de la langue parlée par les recensés, autant en France, qu'en Espagne et dans la République Argentine, de façon à pouvoir dresser la statistique de la langue basque, ses progrès ou ses reculs.

– Que les gouvernements soient priés de recommander aux instituteurs de ne pas employer des moyens coercitifs contre l'usage courant de la langue basque.

Il fut décidé en ce Congrès International des Etudes Basques célébré à Paris en 1900, qu'un second Congrès devait avoir lieu à Saint-Sébastien, en 1902 ou 1903, sous la Présidence de M. de Charencey.

Beraz, Azoulay doktoreak Euskal Ikasketen Biltzar hartara joandakoen artean hartu zituen euskal grabaketarako hiztunak. Dirudienez, lapurteraren soinu-laginak ere lortu zituen, baina zoritxarrez gipuzkerazkoak eta zuberorazkoak besterik ez dira iritsi gure egunetara,

Transkribaketa fonologikoa

Transkribaketa egiteko erabilgaitako alfabetoa: RFE. Transkribaketa fonologikoaren gainbegiratzaillea: Gorka Elordieta.

1- Ebanjelioa San Juanen arabera.

Hogeigarren kapitulua. Zuberera.

Basque souletin. Saint Jean, vingtième chapitre.

/ astéko lehém egúnjám | maría madaléna ín zeñ goizík obíala |
oráno úl'ün zelarík || etá ikhúsi zían haría idokirík izám zelá obí

gagnetik || lastÉR égin zían etá uáN zeN šimúN pieraganá etá béste dizip'ulü esúsek ma (sic) te zianá gána | etá eráN zerÉN || áuna eramáN dié obetik kaNporát bena ez dakígü nuN ezári díeN || oRdíaN heith'ü zen beRhála béste dizip'ulü aréki | eta ín zirÉN obíala || bíak bazúazáN lasteRká etá béste dizip'ulü hurá aitzinT'urik pierarí | lehénik héltHü zeN obíala || etá apalt'urik ikhúsi zútían oihálak lurjÁN | bena ez zÉN sáRthü || bena šimúN pierá | ondotik joáiteN beitzíeN | héltHü zeníaN sáRthü zeN obíaN | etá edíreN zútíaN baztÉR batíaN oihálak || /

2- Ebanjelioa San Juanen arabera.

Hogeigarren kapitulua. Zuberera.

Basque souletin. Saint Jean, chapitre vingt.

/ astéko leheN egüníaN | maría magdaléna ín zen góizk obíala | oráno ül'ün zelarik || eta ikhúsi zían haría idekirík izaN zéla óbi gáinetik || lásteR egin zían eta uáN zeN simúN pjéragána eta béste dizipulü esúsek máite zjanagána | eta eráN zéreN || áuna | erámaN díe hobítik káNporat | bena ez dakígü nuN ezári díeN || oRdíaN pjéra elth'ü zeN beRhála béste dizipulü aréki | eta ín zirÉN hobíala || bíak bazúazaN lastÉRka | eta béste dizipulü húra aitzinT'urik pjera-rí | lehénik héltHü zeN hobíala || éta apalth'urik ikhúsi zútíaN oihálak lúrian | bena ez zÉN sáRtú || bena simúN píera | ondótik joáiteN beitzÉN | héltHü zeníaN sárthü zeN hobíaN | eta edíreN zútíaN baztÉR batíaN oihálak || eta esúseN buríaN ezári zjÉN | il mihisía | zóin ez baitzÉN béste oihalétik | oihalékim | béna pleθat'urik béste lekh'ü batétaN || ordíaN béste dizip'ulü lehénik obíala héltHü zéna ére sáRtú zeN | eta ikhúsi zían | eta sínhetsi || /

3- Ebanjelioa San Lukasen arabera. Hamabosgarren kapitulua.

Seme prodigoaren alegia. Gipuzkera.

Basque guipuscoan. L'enfant prodigue.

/ gizóN baték zituÉN bí semé | etá | ayetakó | gázteenák esÁN zión beré áitarí || alitá | ekáRzú zuré | azjéndatik | tokátzeN zaidÁN paRtéa | etá paRtitú | zuÉN beré ázjeNdá ayÉN árteaN | etá ez egún askó geró | semé gatzéenák bildú zuÉN beré ázjeNdá | etá xoán zaN lekú | úrutí | bátera | etá áN óndatú zuÉN | gúztía bizi gáiztúa egiñáz | etá | gúztía | gástatú | zueneáN | géRtatú zaN | góseté | áuNdi bat | lekú arTÁN | etá | berá | ási zán premiá izatÉN

| etá xoáN zán | etá aldératu zán | lekú | áRtakó | báteNganá |
 zeñék bialdú zuÉN beré lúretará | zériák | jánarítzera | etá | dé-
 seatzÉN zuÉN | zériák xatén zuténarén | azálakíM beré sabelá be-
 tétzeá | etá éz zión iñóRk | ezéR emáteM || bañó | beréganatú |
 zaneáN | esáN zuÉN || zeNbat | neré áitarÉN xórnalarík | dáukaté |
 óglá | úgarí | etá | ní | góseák | litzÉN nago || altxátukó naiz | etá
 xoáNgo naiz | neré áitaganá | etá | esaNgó diót || aítá | pékatú
 | egíM det | zérUARÉN koNtrá | etá | zúre áureáN || éz náiz géyago
 diñá | zúre semeá | déitúa | Izáteá || trátatú nazazú | zuré xóRna-
 larí bat bézelá || etá | áItxatú zaN | etá xoáN zaN beré aítaganá |
 etá | óraindíK úrutí | zegoalá || /

Oharra: Azken zati honetako hainbat hitzetan bi azentu daude, ira-
 kurketa oso-oso astiro egiten delako.

Kanten partiturak

Léon Azoulayren euskal grabaketan lau kanta daude, laurak ere ondo ezagunak, bi Ipar Euskal Herrikoak (“Maitia non zirade?” eta “Prima eljerra”) eta beste biak Hego Euskal Herrikoak (“Donostiako hiru damatxo” eta “Pello Josepe”). Oraindik Euskal Herriko edozein txokotan entzun ditzakegu, eta gainera, euskal kantutegi batean baino gehiagotan argitaratu izan dira, partitura eta guzti. Ikerlanaren arlo honetan, merezimendu guztiak Kike Vazquez musikari gasteiztarri aitortu behar zaizkio, nire eskariz berak egin baitzituen lau kanton partiturak. Hori gutxi balitz, Azoulayren grabaketako bertsioak bertsio “estandar”ekin¹⁷ alderatu zituen, haien arteko desberdintasunak agerian uzteko.

Hona, bada, Kike Vazquezen lan bikaina.

(17) Ondoko bi liburuok hartu ditugu oinarritzat Azoulayren grabaketa-
 ko bertsioekin alderatzeko:

– *Cancionero Popular Vasco*. Resurrección Mª de Azkue. Donostia: Auñamendi, 1968.

– Euskal kantak. Joxe Inazio Ansorena.

MAITIA NON ZIRADE?

"Euskal kantak" liburuko bertslaoa:

Andantino

Mai-te-a, non zi-ra? Nik ez zai-tut i-lus-ten, ez be-ri-rik ja-ki-ten, no
 rat gal-du zi-ra? No-rat gal-du zi-ra? Ha-la zu-re de
 sei-na o-te da kan Hitz e-man ze-ne-rei-tan, ez be-hin, bai be
 -ri-tan, e-ne-a zi-ne-la, e-ne-a zi-ne-la.

Azoulayren grabaketako bertslaoa:

Mai-ti-a, non zi-ra-de? Nik ez zū-tūt i-lus-ten, ez be-ri-rik ja-ki-ten, no
 Ai-ta je-los-ko-rra zūk a-la-ba i-go-ri a-rauz c-ne i-hc-si ko
 (') (') (') rit. Tempo
 rat gal-dū zi-ra? no-rat gal-du zi-ra? Ha-la zu-re de
 men-tu har-ta-ra, ko-men-tu har ta-ra; Har e-ta ez a
 rit. Tempo
 sei-na o-te da kan-bi-a-tu? Hitz e-man ze-ne-rei-tan ez
 hal da sar-tū-ren se-ro-ra Fe-de be-de-ra dū-gū al-
 (') (')
 be-hin bai be-ri-tan e-ne-a zi-ne-
 ka-ri e-ma-na dū-gū. gañ-za se-gū-rra
 (') (')
 la, e-ne-a zi-ne-la.
 da, gañ-za se-gū-rra-da.

Joxe Inazio Ansorenaren "Euskal kantak" liburuko 73. orrian agertzen den "Maitea, non zira?" kantaren eta grabaketan agertzen denaren artean ondoko desberdintasunak daude:

Tempo arinagoa du Azoulayrenak.

Tonu altuagoa: Fa# malorrearan abestuta dago.

Abesti erdian tonu aldaketa gertatzen da: dominantearen tonura aldatzen da. Gero, lehengo tonura itzultzen da.

Melodia aldaketak gurutze batez (+) adierazita daude, noten gainean ezarritako gurutze batez, alegia.

Abestiaren erdialdeko melodiaren notek beste funtzio tonal eta harmoniko bat dute.

PRIMA EIJERRA

"Euskal kantak" liburuko bertsioa:

Andante

Pri - ma ei - je - rra zu - tan fi - da - tu - rik, a - nitz ba - gi - ra o -
 -ro tron - pa - tu - rik E - ne - a zi - re - nez e rra - da - zu bai a - la ez, bes - te
 -la ba - no - a de - ser tu - a - la, ni - ga - rrez ur - tze - ra.

Azoulayren grabaketako bertsioa:

Pri - ma ei - je - rra zu - tan fi - da - tu - rik, a - nitz ba - gi - ra o -
 poco accel Tempo
 -ro tron - pa - tu - rik E - ri - a zi - re - nez e rra - da - zu bai bes - te
 poco rit. Tempo
 -la ba - nu - a de - ser - tu - a - la ni - ga - rrez ur - tze - ra.

Joxe Inazio Ansorenaren "Euskal kantak" liburuko 77. orrian agertzen den "Prima eijerra" kantaren eta grabaketan agertzen denaren artean ondoko desberdintasunak daude:

Tonu erdi baxuagoa du Azoulayrenak: La b maiorrean abestuta dago. Konpasa: 6/8.

Melodian dauden desberdintasunak apaingarriak dira; ez dituzte aldatzen tonu eta armoniazko funtzioak.

DONOSTIAKO HIRU DAMATXO

"Euskal kantak" liburuko bertsoia:

Andantino

Do-nos - ti - a - ko hi - ru da - ma - txo E - rren - te - ri - an den - da - ri. Do - nos
ri - jos - ten e - re ba - da - ki - te bai - na ar - do a e - da - ten ho - be -
ki. E - ta kris - ki - tin, kras - ki - tin, a - rro - sa kra - be - lin, ar - do a e - da - ten ho - be - ki.

Azoulayren grabaketako bertsoia:

Andantino

Hi ru da - ma - txo Do - nos - ti - ya - ko E - rren - te - ri - yan den - da - ri, jos - ten
za - pla - txak ba - da - ki bai - no ar - do e - da - ten ho - be - ki; e - ta kris - ki - tin,
poco rit.
kras - ki - tin, la - rro - sa kra - be - lin, ar - do e - da - ten ho - be - ki.

poco più mosso

E - a, e - a ze - ze nak di - ra, bel - beltzak di - ra ha - rra - pa - tzen ba - zai
-tu ha - rra - pa - tzen ba - zai - tu jo ta ber - tan hil - ko zai - tu.

Joxe Inazio Ansorenaren "Euskal kantak" liburuko 22. orrian agertzen den "Donostiako hiru damatxo" kantaren eta grabaketan agertzen denaren artean ondoko desberdintasunak daude:

Bien lehenengo estrofa tonu berean abestuta dago, Mi minorean, hain zuzen ere. Azoularen grabaketan, berriz, bigarrenak tonu baxuago bat erabiltzen du (Re minorra); gero, koplarako ("ea, ea, zezenak dira...") tonu erdi altuagoa ballatzen du (Mi b minorra). Bukatzeko, hirugarren estrofan eta ondorengo koplari Mi b minorrari eusten dio kantariak.

Kike Vazquezen ustez, kanta honetako tonu aldaketa hauek abeslariak eragin zituen; ez dira, beraz, abestiarenak.

PELLO JOXEPE

"Canclonero Popular Vasco" kantutegiko bertslua:

Pe - io Jo - xe - pe ta - ber - nan de - la a - txo bat il da
Gar - al - den. E - maz - te zur - tzak a - te - tik zi - on "a - tor e - txe - ra
len bai - len Xor - ta - txo ba - na c - den de - za - gun se - ku - lan il ez
kai - te - zen"

Azoulayren grabaketako bertsoia:

Pe-llō Jo - xe - pe ta - ber - nan da - la hau - rra ja - io da La - rrau
 len, Pe - llo Jo - len, e - txe - ra joan da e - san o - men dur Ez da ne
 - ri - a i - za - nen, be - ra - ren a - muk to - pa de - za - la haur ho - rrek
 ai - ta nor du - ben, haur ho - rrek ai - ta nor du -
 ben, haur ho - rrek ai - ta nor du - ben.

R. Mª de Azkueren "Canclonero Popular Vasco" liburuko 61. orrian agertzen den "Pello Joxepe" kantaren melodia eta Azoulayrena desberdinak dira.

Bertsoa

"Herriyeta batzuben" bertsoa aztertzeke orduan, nagusiki bi arazori egin behar izan diot aurre: batetik, bertso hau ez dela oso ondo entzuten, grabaketaren gainerako tarteekin alderatuta; eta bestetik, bertso hau ez dela batere ezaguna. Nik, behintzat, ezin izan dut inon aurkitu, hainbat kantutegitan kontsultatu arren. Bertsoaren partitura Inaki Gauna Itzultzalle-musikariak egin du, baita hitzen transkribaketa ere. Esan beharrik ez dago hitzen transkribaketa egitea ez dela batere erraza gertatu, solnuaren kalitate eskasa dela medio. Transkribaketa zehatza barik hurbilpena dugu beheragoko lerrootakoa. Lan hori hobeteari, hala ere, nekeza deritzot, inork inon jasota aurkitzen ez badu, behintzat. Bestalde, irratia eta solnu-laborategi batera baino gehiagotara jo dut, euren ballabide teknikoak erabi-

lita, solnuaren kalitatea hobetuko zidatelakoan. Baina alferrik izan da: Sirakusan egin omen zizkloten egin zekizkiokeen aldaketa guztiak, eta, horrenbestez, solnua dagoeneantxe utzi behar izan dut, besterik ezean. Ahalegin faltagatik ez da izan, beraz.

Lehenengo eta behin alpatu behar da bertsoa hasi aurretiko frantsesezko sarrera txikian esaten den *Chanson d'amour* ez dela egia, alegia, Azoulayren grabaketan agertzen den hori ez dela amodiozko kanta, kanta bal, bada izan, baina ez amodiozkoa. Hauxe duzue, bada, partitura:

He - rri - e - tan ba - tzu - bek_ di - ra ba - li - a - tu___ lau behar du - ten to

-ki - anzor - tzi ti - ra - tu___ A - ma - ri - zer - c - sa - nik ez in au - rre - ra - tu

mo - ko - o - naz das - ta - tu txin - txu - rrak fres - ka - tu i(ni) - ps - rrez go - za -

-tu___ a - tze - ko le - iho - ti - kan da - nak fis - ga - tu.

Azoulayren bertsoak Gipuzkoan kantatutakoa dirudi, baina orduan ez da "dastatu" izango, garai hartan aditz hori solilik Bidasoaz beste aldean erabiltzen zelako, hain zuzen ere, gaur egun nafar-lapurteraren eremutzat jotzen den esparruan¹⁸.

Bestela pentsa badalteke ere, ez da inola ere bertso-mota berezia. Antonio Zavalak aditzera eman zidanez, bada doinu horren antzeko beste bat, "Mila zortzi ehun"¹⁹ izenburukoa, oraindik Ipar Euskal Herrian kantatzen dena. Baliteke hori Azoulayren bertsoaren jatorria izatea. Hona partitura:

(18) ZUAZO, Koldo. Euskararen sendabelarrak. Irun (Gipuzkoa): Alberdania, 2000.

(19) *Ene hautia, 25 chants basques*. Florentin Vogel. Saint-Palais (B.-Pyr.).

Mi - la zor - tzi e - hun he - me - re - tzi - an, Ur - ri - a - ren hil - la - ren be - de - ra - tzi -
 an; U - mo - re o - na nu - en ho - rien khan - ta - tzi - an, Gaz - te et a - le - ge - ra, tran
 kil bi - ho - tzi - an; On - ta - su - na fran - go ba - dut in - tre - si - an, Deu - sik ez
 et - che - an. _____ O - ral be - zain a - be - rats nin - tzan sor - tzi - an.

“Herrietan batzubek” bertsoa “Mila zortzi ehun” izenekotik sortu ote zen argitzeko asmoz, alpagarria da, musikaren ikuspegitik, bi bertsoen artean badirela zenbait antzekotasun. Hona hemen batzuk zerrendaturik:

- Bi bertsoak, “Mila zortzi ehun” eta “Herrietan batzubek”, Mi menorrean daude. Bukaerako kadentzia antzekoa dute.
- Biak hiru zatitan banatuta daude. Batera jo daitezke eta armonikoak dira elkarrekin. Batera entzun daitezke. Antzekotasunak batzuetan lehenengo ahotsean agertzen dira, baina sarriago bigarrean.

Desberdintasunen bat ere bada bien artean, hona:

“Herrietan batzubek” erritmo ternarioan dago, zortzikoaren erritmoa du, eta “Mila zortzi ehun”, berriz, erritmo binarioan dago, eta bizlagoa da Azoulayk grabatutakoa baino. “Herrietan batzubek” erromantikoagoa eta barrokoagoa da.

Dena den, pentsa liteke “Mila zortzi ehun”etik “Herrietan batzubek”era egindako jauzi hori harako garai hartako gustuen ondorioa dela, orduko musika-joerak zortzikoaren erritmoa eskatu-edo egiten zuelako, zortzikoaren erritmoa, “Herrietan batzubek” bertsoarena, modan baltzegoen XIX. mendean.

Bestalde, Léon Azoulayren grabaketako bertsoa ez dago osorik kantaturik; gipuzkeraz egiten zuen neska bertsolari-kantariak lerro luze bat kantatu gabe utzi zuen (“herrietan batzubek dira ballatu”,

“lau behar duten tokian zortzi tiratu” edo “amari zer esanik ezin aurreratu” bezalako lerro bat). Letra osoa ez zuen jakingo nonbait kantariak. Hortik bai doinuan bai letran igartzen zaizkion zalantzak. Izan ere, bertsoa kantatzen salatu zen lehengo aldian jarduna bertan behera utzi behar izan zuen. Beste salaldi bat egin behar izan zuen, bertsoa osorik-edo kantatuko bazuen. Ez zuen, hala ere, Parisera buruan balizik ez zeraman bertso hura osorik gogoratzea lortu.

Bertsoaren egitura bederatzi puntukoa da. Bidasoaz beste aldean hiru lerro labur sartzen dituzte, zortzi puntuko bihurtuz; hemen-go aldean, berriz, lau lerro labur, horregatik da bederatzi puntuko. Horren adibide ditugu Xenpelarren Betrioiaren bertsoak edo Bilintxen Zaldi Zuriarenak.

Silabak honela datoz bederatzi puntuko bertso-sorta horretan: 7 – 6 / 7 – 5 / 7 – 6 / 7 – 6 / 6 / 6 / 6 / 6 / 7 – 5. Bi bitxikeria ditu neurriaren aldetik: bigarren lerro luzeak eta azken lerroak (luzea hau ere) 7 – 5 silaba dituztela, eta ez 7 – 6, besteek bezala.

Puntua, alegia, errima “-atu” da.

Bertsoaren jatorriaren bila

Datu askorik ezean, bertsoaren izenburuko hitz bati erreparatu diot, eta horrek islatzen duen ezaugarri fonetikotik abiatuta salatu naiz bertsoaren egilea nontarra zen edo nongo euskara zerabilen argitzen.

“Batzubek” hitza hartu dut aztergaitzat. Hain zuzen ere, u + e taldeak ube non ematen duen ikertzen jardun dut.

Gaur egun, oraindik Sakanan²⁰ eta Urrestilla aldean²¹ esaten dituzte “batzubek” eta horrelakoak.

Egun oso hedadura murrizta badu ere, antzina askoz leku gehiagotan erabiltzen zen: Markinan (Mogel, Pray Bartolome²²), Donibane

---

(20) IBARRA, Orreaga. Euskararen ibilbidea Nafarroan zehar. Legutiano: Infomart argitaletxea, 1999.

(21) Hala baleztatu zidan Pako Aristi idazleak.

(22) Hona Pral Bartolomek idatzitako esaldi bat, honen guztiaren erakusgarri: “Pekatuco peligruba nai davenak, nai dau pecatuba”.

Lohitzunen (Tausin, hango auzapeza²³ – 1788, Wendworth Webster²⁴), Nafarroako zenbait eskualdetan²⁵ (Etxalar, Sakana, Lesaka, Baztan²⁶), Beterrin eta Azpeltia aldean.

1900. urtean, alegia grabaketa egin zen garaian, Urrestillako Otalastegi baserrian Jose Inazio Etxeberria izeneko bertsolaria bizi zen, gehien bat erlijioari lotutako gaiak lantzen zituena. Bertsolari horrek ez zuen, nire ustez, "Herriyetan batzubek" bertsoa egin, batez ere kontuan hartzen badugu Jose Inazio Etxeberriak sei urte izango zituela 1900. urtean. Askoz litekeenago deritzot ondorengoari:

1831. urtean jalotako Ramon Artola bertsolari tolosarraren "Sagardoaren graziya eta beste bertso asko" izeneko liburuan (AUSPOA bilduma), "batzubek" hitza agertzen da zenbait bertsotan (esaterako, 29. eta 51. orrialdeetan). Hala ere, "batzuek" hitza ere behin edo behin agertzen da (32. orrialdea). Bertsokerari, galari eta besterik atxikita pentsatzekoa da Ramon Artola bera (Pepe Artola bertsolari—idazlearen aita) edo eskualde eta garai beretsuko bertsolari edo bertsogileren bat izan zela bertso honen egilea. Horiek eta beste ehunka jartzaille izan daitezke bertso horren egile. Zalantza etorkizunak argituko ahal digul

Bibliografia

– ARTOLA, Ramón. "Sagardoaren graziya eta beste bertso asko". Donostia: Auspoa, 1961.

(23) *Euskal Testu Zaharrak*. Jose Mari Satrustegi. Iruñea: Euskaltzaindia, 1987, I.

(24) *Euskal Ipuinak*. Xipri Arbelbide. Donostia: Krixellu, 1993, 56-57 or.

(25) *Euskal Testu Zaharrak*. Jose Mari Satrustegi. Iruñea: Euskaltzaindia, 1987, I.

(26) Bi Informazio-iturri:

a) BONAPARTE, Louis Lucien. Bonaparte Ondareko Eskulzkribuak, Iparraldeko gol-nafarrera. Lehenengo tomoa, Sermoi Bilduma, Erratzuko Dotrina. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea, 1995.

b) SALABURU, Pello. Doktorego-tesia, Baztango hizkeraren gainean idatzia.

AZOULAY, Léon. Résumé de F. Oloriz: "Distribution de l'indice céphalométrique en Espagne". *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 520-524.

———. Résumé de T. de Aranzadi: "Le peuple basque. Étude d'anthropologie". *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 510-519.

———. "L'ère nouvelle des sons et des bruits". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 172-178.

———. "Sur la constitution d'un musée phonographique". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 222-226.

———. "Proposition". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 346.

———. "Collection phonographique". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 419-422.

———. "Sur la manière, dont a été constitué le musée phonographique de la société d'anthropologie". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1901, 305-320.

———. "Le musée phonographique de la société d'anthropologie". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1901, 327-330.

———. "Société d'anthropologie de Paris. Liste de membres". V et VI. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1901.

———. "Musée Phonographique". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1903, 11. orrialdea.

———. "Les Musées et collection phonographiques régionaux en France". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1903, 536. orrialdea.

BONAPARTE, Louis Lucien. "Bonaparte Ondareko Eskuzkribuak, Iparraldeko gol-nafarrera". *Lehenengo tomoa, Sermol Bilduma, Erratzuko Dotrina*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea, 1995.

BRUNET, F. "Jesu Cristoren evanjeloa Lucasen arabera". Londres (1870) eta Buenos Aires (1877).

Cancionero Popular Vasco. Resurrección Mª de Azkue. Donostia: Auñamendi, 1968.

Chants Populaire Du Pays Basque. J.D.J. Sallaberry. Paris: Imprimerie des Orphelins-Apprentis d'Auteuil, 1930.

- Congres International de Paris, 1900*, Gure Herrian aldizkaria, 1954.
- Ene hautia, 25 chants basques*. Florentin Vogel. Saint-Palais (B.-Pyr.).
- Euskal kantak*. Joxe Inazio Ansorena. Donostia: Erein, 1993.
- Euskal Ipuinak*. Xipri Arbelbide. Donostia: Krisellu, 1993, 56-57 or.
- Euskal Testu Zaharrak*. Jose Mari Satrustegi. Iruñea: Euskaltzaindia, 1987, I.
- GARATE, Luis. "Los estudios de medicina en el País Vasco". *RIEV*, 378-396. XX. (Reedición facsimil de la que, desde 1907 a 1936, publicó JULIO DE URQUIJO).
- IBARRA, Orreaga. "Euskararen ibilbidea Nafarroan zehar". Legutiano: Informart argitaletxea, 1999.
- LOPEZ DE ARANA, Inaxio eta Marcelo. "Rudolf Trebitsch: euskal hizkuntzaren eta musikaren grabazioak (1913)". *FLV* (XXX. urtea, 77. zenbakia, 1998ko urtarrila-apirila).
- . "Rudolf Trebitsch: grabaciones de la lengua y la música vascas" (1913), *ETHNIKER* 11, 1999ko urria.
- SALABURU, Pello. "Doktorego-tesla, Baztango hizkeraren gainean idatzia".
- URRUTHY, Anna. "Ebangello saintia Jesus-Kristena, Jondane Johaneraren araber". Balona (1873) eta Orthez (1888).
- TREBITSCH, Rudolf. 34. Mitteilung der Phonogramm Archivs-Kommission der kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien. Baskische Sprach und Musikaufnahmen. *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Vol XI, Viena, 1914*.
- ZUAZO, Koldo. "Euskararen sendabelarrak". Irun (Gipuzkoa): Alberdania, 2000.

INTERNETEKO KONTSULTA ITURRIAK

- <http://asso.ffv.fr/cvp/historie3.html>
- <http://catalogue.bnf.fr>
- <http://gallica.bnf.fr/ArchivesParole/audio2.htm>
- <http://netrover.com/berta/ble.html>
- <http://netrover.com/berta/hist.html>
- <http://netrover.com/berta/paris00.html>
- <http://www.bnf.fr>

- <http://www.breizh.net/lcdbl/saozg/guide.htm>
- <http://www.cnam.fr/hebergement/amtuir/mandlomb.htm>
- <http://www.mnhn.fr>
- <http://www.palais-decouverte.fr/html/grandpal.html>
- <http://www.rfc.usc.edu>
- <http://www.users.globalnet.co.uk/aprobert/p19001p3.htm>
- <http://www.users.globalnet.co.uk/aprobert/paris1.htm>